

ARAP GRAMERİNE DAİR YAZILMIŞ ELFİYYELER VE ARAPÇA ÖĞRETİMİNE ETKİLERİ*

Dr. Fatih YEDİYILDIZ*

Öz: Nahiv külliyyâtının genişleyip durgunluk devresine girdiği V. (XI) yüzyılda medrese eğitiminin başlamasına paralel olarak Arap olmayanların da İslama girmesiyle baş gösteren Arapça öğretimi sorunu âlimleri farklı arayışlara itmiştir. Nahivciler, VI. (XII) yüzyıla gelindiğinde öğrencilerin kolay ezberlemeleri için şiirin etkili ve özlü anlatımından yararlanarak manzum eserler yazmaya başlamışlardır. Didaktik şiirle yazılan Elfiyyeler de bu tür eserlerdendir. Elfiyyeler; özlü bilgiler sunan, şiir diliyle süslenmiş, çoğunlukla recez bahriyle yazılmış bin beyitten oluşan manzûmelerdir. Birçok ilim dalında nazmedilen bu eserler pozitif bilimlerden Arap gramerine oradan da İslamî ilimlere geçerek bir gelenek haline almıştır. İlmî konuların şiir diliyle veciz olarak işlenmesi ve herhangi bir ilim dalına ait bütüncül bilgiler içermesi bu manzûmelerin özelliklerindedir. Günümüzde bu geleneğin yeniden okunmasının öğrenciye Arapça öğretiminde pratik fayda sağlayacağı düşüncesindeyiz. Bu amaçla makalemizde Elfiyye geleneğini ve Arap gramerine dair yazılmış Elfiyyeleri tanıtarak bu eserlerin Arapça öğretimindeki yerini değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Gramer, Arapça Öğretimi, Manzûme, Elfiyye.

Written Alfiyyas in the Arab Gramer and Effects on Arabic Teaching

Abstract: In the 5th (XI) century, when the Nahiv works was expanded and entered the recession period, the problem of Arabic teaching, which emerged with the introduction of non-Arabs to Islam in parallel to the beginning of madrasah education, pushed scholars to different searches. Grammar scholars, in the VI. (XII) century, they began to write verse works by using the effective and concise expression of the poem for easy memorization of students. Alfiyyas, written in didactic poetry, are also among such works. Alfiyyas are the poetic studies that provide concise information, decorated with the language of poetry, written in recez and consist of about a thousand couplets. These works, which are written in many branches of science, have become a tradition by moving from positive sciences to Arabic grammar and then to Islamic sciences. It is a feature of these poetic works that the scientific subjects are concisely processed by using the rhyme, rhythm and musical harmony of the poem and contain holistic information about any branch of science. Today, we think that the re-reading of this tradition will provide practical benefits to students in teaching Arabic. We will try to evaluate the place of these works in the teaching of Arabic by introducing the Alfiyya tradition in our article and the Alfiyyas written about the Arabic grammar.

Keywords: Grammer, Arabic Teaching, Verse, Alfiyya

Giriş

İslâm bilginleri ilk dönemlerden itibaren ilimlerin öğretimini kolaylaştırmak amacıyla birçok yöntem denemişlerdir. Bunlardan biri de öğrencilere yönelik özet metinler oluşturulmasıdır. Bu yöntemle herhangi bir ilim dalına ait temel kuralların öz olarak öğrenciye ezberletilerek öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla tıp, hendese, tarih, nahiv, fıkıh, hadis vb. birçok ilim

* Bu makalede, *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği ve İbn Mu'tî'nin Elfiyye'si* adıyla hazırladığımız doktora tezinden istifade edilmiştir.

* Öğr. Gör. Giresun Üniv., İslami İlimler Fak., Temel İslam Bilimleri ABD, Arap Dili ve Belagati, fatih-cuha@hotmail.com.
ORCID:0000-0002-1041-1167

Makale gönderme tarihi: 10/08/2020 Kabul tarihi: 25/09/2020

dalında özet metinler kaleme alınmıştır. Tarihî sürece baktığımızda bu eserlerin bir kısmı düzyazı (nesir), bir kısmı ise manzum olarak te'lif edilmişlerdir. Geleneğimizde ilimlerin öğretilmesinde nazım geleneğinin önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Önce tıp, hendese, tarih ve Arap dili gibi ilim dallarında başlayan bu yöntem zamanla birçok bilim dalına yayılarak bir gelenek halini almıştır.¹

Bu metinler oluşturulurken takip edilen yollardan birincisinde, belirli bir metin nazma çekilmiş veya manzum bir metin özetlenmiştir. Zeynüddin el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) hadis usulüne dair İbn Salâh'ın *Mukaddime*'sini nazma çektiği *Elfiyetü'l-irâkî* ve İbn Malik'in *el-Kâfiyetü's-şâfiye* adlı eserinden özetleyerek kaleme aldığı *el-Hulâsatü'l-elfiyye* adlı eserler buna örnek verilebilir.² İkinci yol ise herhangi bir metinden bağımsız olarak kaleme alınan manzûmelerdir. İbn Mu'tî'nin (ö. 628/1231) sarf ve nahve dair *ed-Dürretü'l-elfiyye*'si ile Mısırlı âlim Tabelâvî'nin *Nazmü'l-istiâre* adlı manzumesi bu türden eserler olup özgün olarak te'lif edilmiştir.³

"Elfiyye" türü eserler, genellikle h. IV. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan VI. ve VII. yüzyıldan itibaren bir gelenek halini alan manzum ilmî metinler için önemli bir örnektir. Bu gelenek kapsamında başta Arap grameri olmak üzere, astronomi, hendese, tıp, siyer, fıkah, kelim, mantık gibi birçok ilmî disiplinde yaklaşık bin beyitlik manzum metinler oluşturulmuştur. Bu tür te'liflerin ortaya çıkmasında, ilmî materyalin yetersiz olduğu dönemlerde anlatılacak konunun özet olarak verilip ezberlenmesinin kolaylaştırılması ve çocuklara yönelik eğitim faaliyetlerinde pratik fayda sağlayacağı düşüncesinin rol oynadığı düşünülmektedir. Özellikle sıbyan mekteplerinde körpe dimağlara bir ilmin "içindekiler"ini yerleştirmek ve sonraki çalışmaların alt yapısını oluşturmak için başvurulan bir metottur.⁴ Biz de bu çalışmamızda Arap grameri özelinde Elfiyye geleneğini ele alarak bu geleneğin oluşmasında aktif rol oynayan Arap grameri üzerine yazılmış Elfiyyelerin tanıtımını yaparak Arapça öğretimindeki yerlerini tespit etmeye çalışacağız.

1. Elfiyye

1.1. Sözlük ve terim anlamı

Elfiyye sözcüğü, **أَلْفٌ** kelimesinden nisbet yapılan bir ad olup sözlükte, "bine ait", "binli", "binlik" gibi anlamlara gelir.⁵ İsfehânî'nin *el-Müfredât* adlı sözlüğünde şöyle geçer: "أَلْفٌ hece harflerinden biridir. **أَلْفٌ** uyum içinde olan toplanmadır. **أَلْفٌ بَيْنَهُمْ** deyimi "onların arasını buldum" demektir." Ali İmrân 103. ayette **إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ**, "Hani siz birbirinize düşman

¹ Sadık Yazar, *İslâm Düşünce Geleneğinde Metin Üretim Türleri*, file:///C:/Users/PC/Downloads/ISLAM_DUSUNCE_GELENEGINDE_METIN_URETIM_T%20(1).pdf.

² Ali Bulut, "Mansûr et-Tabelâvî, Hayatı, Eserleri ve Nazmü'l-istiâre" Adlı Manzûmesi, *İ.Ü. Şarkiyat Mec.*, Sayı 23 (2013-2) ss. 23-36.

³ Hanay, Necattin, "Kıraât-ı Aşere'nin İmam, Râvî ve Tarîklerine Dair Manzum Bir Eser İncelemesi", *RTEİFD*, 1 (2012), ss. 261-287.

⁴ Bkz. Hanay, "Kıraât-ı Aşere'nin İmam, Râvî ve Tarîklerine Dair Manzum Bir Eser İncelemesi", *RTEÜİFD*, ss. 261-287.

⁵ el-Hey'etü'l-musriyyetü'l-âmme li'l-kitab, *el-Mu'cemu'l-kebir*, c. I, Kahire 1981, s. 420.

idiniz de o sizin kalplerinizi kaynaştırdı.” buyrulur. Dolayısıyla أَلْفُ الدَّرَاهِمِ “dirhemleri kaynaştırdım” demek, “dirhemleri bine tamamladım” demektir.⁶

Elfiyye terim olarak, bazı bilgilerin kolay öğrenilmesi için manzum olarak te’lif edilen ve yaklaşık bin beyitten oluşan eserlerdir.⁷ Bu manzûmelerin yaklaşık bin beyitten oluşması, Arapların bin sayısını çokluktan kinaye kullanmalarıyla açıklanabilir.⁸ Araplar eskiden beri alışverişlerinde ve kullandıkları tabirlerde bu ifadeye çokça yer vermişlerdir.⁹ Bir şeyin çok olduğunu elf kelimesiyle ifade ederler.¹⁰ أَحَدٌ عَدُوٌّكَ مَرَّةً وَصَدِيقُكَ أَلْفَ مَرَّةٍ “Düşmanını bir, arkadaşını bin kez uyar”, Binbir gece masalları gibi.

1.2. Ortaya çıkışı ve gelişimi

V. (IX) yüzyılın başına kadar nahiv külliyyatının oldukça çoğalması neticesinde bir durgunluk süreci başlamıştır. Ancak aynı asırda medrese eğitiminin başlamasıyla nahvin nasıl öğretileceği meselesi tartışılmaya başlanmıştır.¹¹ Müderrisler ve öğrenciler, ağır cümle tahlilleri ve iraplarla dolu eserlerden şikâyet eder olmuşlardır.¹² Bu sebeple Arapça’nın dil yapısını iyi bilen dilciler, teferruatından kaçınmak, öğrenme kolaylığı sağlamak ve bir bilginin zihinde kalıcılığını artırmak amacıyla farklı metot arayışlarına girmişlerdir. Elfiyeler bu arayışın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu tür eserler hicri 4. asrın sonlarında ortaya çıkmaya başlamış 6 ve 7. yüzyılda gelişerek yaygınlık kazanmıştır.¹³ Şiirin taşıdığı ritim ve müzikal uyumdan yararlanarak ilmî meseleleri kolayca ezberlemek ve herhangi bir ilim dalına ait bütüncül bilgiler elde etmek nazım türünde kaleme alınan bu eserlerin en önemli özelliğidir. Nitekim, nazımın etkisinin nesirden daha uzun ve kalıcı olduğunu Câhız (ö. 255/869) şöyle vurgular: “وَإِنَّ حِفْظَ الشَّعْرِ أَهْوَى عَلَى النَّفْسِ إِذَا حُفِظَ كَمَا كَانَ أُعْلَى”, “Şiiri hıfz etmek kişiye daha kolaydır ve şiir ezberlendiğinde (akla) daha yatkın ve sağlam olur.”¹⁴

Nahiv âlimleri, VI. yüzyıla gelindiğinde öğrencilerin kolay ezberlemeleri ve öğrenmelerine yönelik olarak şiirin etkili ve özlü anlatımından yararlanarak risale türünde manzum gramer eserleri yazmaya başlamışlardır.¹⁵ Böylelikle didaktik şiir türünde yazılan Elfiyyelerin de gramer alanına girmesi mümkün olmuştur. Kaynaklar, Arap gramer tarihinde ilk elfiyyeyi, İbn Sînâ’dan takriben iki yüzyıl sonra vefat eden Arap dil bilgini, edip ve şairi İbn Mu’tî’nin yazdığını zikretmektedirler. İbn Mu’tî’nin, gramer konularını daha özlü ve anlaşılır yazmak

⁶ Râgıb el-İsfehânî, “Elif”, el-Müfredât, Abdülbaki Güneş, (çev. Mehmet Yolcu) Çıra Yayınları, III. Baskı, İstanbul 2012, s. 88.

⁷ Abdülbaki Turan, “Elfiyye” DİA, c. XI, TDV Yay., İstanbul 1995, s. 27.

⁸ Butrus el-Büstânî, “Elif”, Katru’l-muhit, c. I, Mektebetü Lübnan, s. 79-80.

⁹ Murâdî, Tevdîhu’l-makâsîd ve’l-mesâlik bi şerh-i elfiyyeti İbn Mâlik, (Tahk: Abdurrahman Ali Süleyman), Dâru’l fikri’l arabî, Kahire 2001, s. 48.

¹⁰ Turan, “Elfiyye”, DİA, c. XI, s. 27.

¹¹ İsmail Durmuş, Nahiv, DİA, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 303.

¹² Zeynüddin Şa’bân b. Muhammed b. Dâvûd el-Âsârî, Lâmiyye fi’n-naḥv, Alemü’l-Kütüp, Beyrut 1999, s. 13.

¹³ Murâdî, Tevdîhu’l-makâsîd ve’l-mesâlik bi şerh-i elfiyyeti İbn Mâlik, s. 48.

¹⁴ İbn Cinnî, Hasâis, c. IV, (thk. Muhammed Ali Neccâr), 3 Cilt, el-Mektebetü’l-ilmîyye, Mısır 1952, s. 284.

¹⁵ er-Râfî’î, Mustafâ Sâdık, Târîhu âdâbi’l-Arab, Beyrut 1974, c. III, s. 116; Heddâre, Muhammed Mustafa, İtticahetü’ş-şî’ri’l-Arab fi karni’s-sani’l-hicri, Dâru’l-me’arif, Kahire 1963, s. 354- 355.

amacıyla 1021 beyitlik manzûmesini 595/1198 yılında kaleme aldığı ve bu eserini *ed-Dürretü'l-elfiyye* diye isimlendirmiştir.¹⁶

İslâmî ilimlerde de eser yazan âlimlerin eserlerine Elfiyye ismini koyduğu görülür. Nitekim gramer alanında elfiyyelerin kaleme alınmasının hemen ardından, fıkıh, hadis, belâgat, kıraat, tasavvuf, siyer, kelam gibi ilim dallarında da peşpeşe Elfiyyeler kaleme alınmaya başlaması bu hareketin bir gelenek halini aldığına bir belirtisidir. Pozitif ve İslami ilim dallarında birçok elfiyye nazmedilmekle beraber bunların bir kısmı meşhur olmuştur. İbn Sînâ'nın *Elfiyye (Urcuze) fi't-tıb*, İbn Mu'tî ve İbn Mâlik et-Tâî'nin nahivle ilgili meşhur Elfiyyeleri¹⁷, İbnü'l-Verdî'nin fıkha dair *el-Behcetü'l-verdiyye*siyle rüya tabiriyle ilgili *el-Elfiyyetü'l-verdiyye*'si, Zeynüddin el-İrakî'nin *Elfiyye fi garibi'l-kur'ân*'ı, *el-Elfiyye fi's-siyer*'i ve hadis usulüne dair meşhur *el-Elfiyye'si*, Muhibbüddin İbnü's-Şihne'nin ferâiz ilmiyle ilgili *el-Elfiyye*siyle fıkıh ve diğer ilimlere dair çeşitli elfiyyeleri, Abdüddaim el-Birmâvî'nin fıkıh usulüne dair *en-Nübzetü'l-elfiyye*'si, İbnü'l-Cezerî'nin Kıraata dair *el-Elfiyyetü't-tayyibe*'si, Ebü'l-Beka Muhammed b. Ali b. Halef el-Ahmedî'nin *Elfiyye fi'l-aruz*'u, yine aynı müellifin mantık ilmine dair *el-Elfiyye fi nazmi isagüci*'si, Süyûtî'nin *Elfiyyetü mustalahi'l-hadis*'i, İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin *el-Elfiyye fi'l-me'ani ve'l-beyan*'ı ve Kutbüddin el-Bekri'nin Tasavvufa dair *el-Elfiyyetü'l-vefiyye* bu türün başlıca eserleridir.¹⁸

1.3. Elfiyyelerin şekil ve muhteva özellikleri

Şiir ve benzeri yapıtların nesre göre daha kolay ve hızlı ezberlendiği malumdur. Şiirde bu etkiyi yaratan şey, şiiri nesirden ayıran kendine özgü biçim ve yapısıdır. Kâfiye, vezin ve ritim, şiirin bellekte kalıcılığını sağlayan asıl etmenlerdir.¹⁹ Elfiyyeler de bir şiir çeşidi olan didaktik şiir türüyle yazılmış eserlerdir. Abbasilerin I. döneminde ortaya çıkan ve II. dönemde gelişip yaygınlaşan didaktik şiir türünde çoğunlukla recez bahriyle yazılan, öğretimi kolaylaştırma amacıyla kaleme alınan ve ait olduğu ilim dalında icmalî bilgiler içeren Elfiyyeleri diğer eserlerden ayıran bir takım özellikleri vardır. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:²⁰

a) Genellikle hafif ve esnek bir bahir sayılan recezle yazılmaları.²¹

Râgıp el-İsfehânî'ye göre recez, الإضطراب yani "hareket etmek, titremek, sendelemek" demektir. Ona göre devenin ayakları tökezlediğinde رَجَزَ البعيرُ رَجَزًا "devenin dizleri ve bacakları öyle bir sendeledi ki" denir. İsfehânî, recezin dilde inşâdı esnasındaki hareketlilik ve titreme sebebiyle bu adlandırmanın yapılmış olabileceğini belirtir.²²

مُسْتَفْعَلٌ tef'ilesinin altı defa tekrarlanmasıyla meydana gelen recezde her şatr, kâfiye ile sonlanan birer beyitten oluşur.²³ Yani bir beyit mısra diyebileceğimiz iki şatırdan mürekkep

¹⁶ Bkz. Çelebî, *Keşfü'z-zümûn*, c. I, s. 155, Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, X, 5, Brockelmann, *GAL*, I, 159-160, 359-362, 366-367; II, 78, 176, 178-179, 394, 459.

¹⁷ Turan, "Elfiyye", *DİA.*, c. 11, s. 28.

¹⁸ Turan, "Elfiyye", *DİA.*, c. 11, s. 28.

¹⁹ Gürkan, Nejdî, *Şiir ve Dil: Arap Edebiyatı*, Nobel Yayın Dağıtım, Isparta 2005, s. 189.

²⁰ İdris Erdem, "eş-Şîru't-ta'lîmî ve Mülhâtü'l-i'râb Örneği", *DEÜİFD*, Sayı 39, 2014/1, s. 225.

²¹ Tefvîk Rüşdü Topuzoğlu, "Recez", *DİA.*, c. XXXIV, s. 509.

²² el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garibi'l-kur'ân*, s. 249.

²³ et-Tüncî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'l-edeb*, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 1999, s. 164.

değildir.²⁴ Her iki mısranın aynı kâfiye ile son bulması recezde çok nâdir bir durum olduğu için, bu bahirde şiir söylemek daha kolay görülmüştür. Recez bahrinde şiir inşâd etmek kasîde türünde şiir nazmetmekten daha kolay olduğundan bu tür şiirlere *جَمَاؤُ الشِّعْرِ* “şiirin merkebi” denmiştir.²⁵

Mezkûr bahrin yanında seri’ ve tavîl bahirleriyle de yazılan Elfiyyeler vardır. Örneğin İbn Mu’tî, Elfiyyesinde gayr-ı munsarîf konusunu işlediği beyitleri seri’ bahrinde yazmıştır.²⁶

b) İbarelerinin kısa, kolay ve veciz olması.

Bu tür eserler birinci derecede hıfza yönelik olduğu için ibareyi uzatmak uygun düşmez. Bilakis, ezberlenmesinin kolay olması için kelimelerin azaltılıp mananın yoğunlaştırılması esastır. Son dönem Osmanlı âlimlerinden Abdurrahman Fehmi Efendi (ö. 1322/1904), bu eserlerin bu özelliğiyle ilgili şunları dile getirmektedir:

“Manzum eserlerin hafızaya kolaylıkla nakşedilmesiyle, hususi üslubundaki metaneti cihetiyle öğrenmeye hayli yararı vardır. Binaenaleyh lisan kaidelerinin manzum olarak telif edilmesinin faydalı olduğu inkâr edilmezse de, sair ilimleri vezin ve kâfiye dairesine hasır etmenin manası yoktur sanırım.”²⁷ şeklindeki düşüncesinde diğer ilimleri vezin ve kâfiye ile sınırlandırmaya karşı çıksa da üsluplarının sade, açık ve akıcı olmasından ötürü lisan öğretiminde faydalı olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla bu tür eserlerde anlatımı çok uzun tutmak yerine mümkün olduğu kadar çok miktarda bilgiyi az kelime ile veciz bir şekilde ifade etmek tercih edilmiştir.

c) Nağme ve ifadelerinin terennümünde akıcılık ve tatlılık.

Bu eserlerde genellikle öğretilmek isteneni gereksiz ayrıntılardan arındırarak sade ve anlaşılır bir üslupla anlatmak esas olduğundan ifade ve nağmelerinde akıcılık ve tatlılık hâkimdir. Örneğin İbn Hebbâriyye (ö. 490/1096)’nin hikmetler, meseller ve ahlâka dair kaleme aldığı Elfiyesi’nin üslûbu son derece sâde, anlaşılır ve akıcıdır.²⁸

لا تُحْفِ الْمَيْتَةَ	لا تُقْبَلِ الدَّيْنَةَ
لا تُأَمِّنِ الزَّمَانَ	لا تُظْلِمِ الْإِخْوَانَ
كَانَتْ لَهُ بِضَاعَةٌ	مَنْ لَرِمَ الْقِنَاعَةَ
لَمْ يَأْمَنْ الطُّغْيَانَ	مَنْ صَحَبَ السُّلْطَانَ
لَيْسَ مَعَ الذِّكْرِ عَدَمٌ	لَيْسَ عَلَى الْخَيْرِ نَدَمٌ
لَيْسَ مِنَ الدِّينِ الْكَيْدُ	لَيْسَ مَعَ الْعَقْلِ لَعِبٌ

²⁴ Çetin, *Şiir ve Dil*, s. 55.

²⁵ er-Râfi’î, *Târîhu âdâbi’l-Arab*, c. II, s. 19-20.

²⁶ Bkz. İbn Mu’tî, Yahyâ b. Abdilmu’tî b. Abdinnûr, *ed-Dürretü’l-elfiyye*, (nşr. Süleyman İbrahim el-Belkîmî), Dârü’l-Fazîle, Kahire 2010, s. 27, 179-181. beyitler.

²⁷ Abdurrahman Fehmi Efendi, *İslâm Medeniyeti Tarihi (Medresetü’l-Arab)*, (nşr. Hüseyin Elmalı, Cüneyt Eren), Yeni Akademi Yay., İstanbul 2005, s. 115.

²⁸ Bağdatlı Arap Edip ve Şâir.

“Adi olanı kabul etme! Ölümünden korkma! Kardeşlerine zulmetme! Zamana güvenme! Kanââtkar olanın malı da olur. Kim sultana arkadaş olursa taşkınlıklardan emin olamaz. Hayırda pişmanlık yoktur. Zikirde mahrumiyet yoktur. Oyun akılla beraber olmaz. Yalan dinden değildir.”

d) Duygu ve coşkudan daha çok akla hitap etmesi

Bu özellik Abbasi asrında ortaya çıkan akılcı yönelişin (Mutezili) tabii bir sonucudur. Bu dönemde fikri hayat oldukça ilerlemiş, münazaralar ilim meclislerinde çokça yapılan ilmi faaliyetlerden olmuştur. Var olan bu ortam şairleri daha fazla tefekküre sevk etmiş ve Yunan fikriyle mantık ilminin mezc edilmesi neticesinde bilginin her türlüünden yararlanan şairler şiirlerini eşsiz bir şiirsel gıdaya dönüştürmüşlerdir. Dolayısıyla öğretici şiir türünde yazılan bu eserler, özünde akli mahareti, zihni bilemeyi ve ince manaları keşfetmeyi gerektirir.²⁹ Nitekim Halbûni, “eş-Şi’rit-ta’limi bidayetühü tatuvvuruhu ve simâtühü” isimli makalesinde “Öğretici şiirde ince manaları nazmederek öğrencinin okumasını ve ezberlemesini sağlamak esastır. Bu şiiri okuyanlar duygusal bir havaya girmekten öte, bilimsel ve akli bir kazanım elde eder.”³⁰ şeklindeki görüşü Elfiyelerin bu özelliğini dile getirmektedir.

e) Elfiyelerde bablar, daha sistematik olarak öğretimde tedricilik esasına uygun şekilde düzenlenmiş, tündengelim ve tümevarım gibi farklı yöntemler kullanılmıştır.³¹ Örneğin İbn Mâlik, eserine kelimeler ve onları kısımlarıyla başlamış sonra mûrab ve mebnî konusunu ele almış nekra marifeden bahsetmiş sonra da mübteda ve haberi işlemiş, ardından nevasihe değinmiştir. Merfuat, mansubat ve meczumat konularını sırasıyla işlemiştir.³²

g) Geçmişte bu eserler, öğrencinin bir ilmin tüm konularını toplu bir şekilde bir arada bulabildiği ve ihtiyaç duyduğu bir konuya kısa sürede ulaşabildiği risaleler idi. Kanaatimce bu risaleler, şiir ve edebiyatla da ilişkilendirildiği için dil öğretimi için faydalı eserler olmuştur.

h) Elfiyeler yaklaşık bin beyitten oluşur. Ancak bu binin biraz altında veya üstünde olabilir.³³ Örneğin, İbn Mu’tî’nin Elfiyesi 1021, İbn Mâlik’in Elfiyesi 1002, Süyûtî’nin Elfiyesi ise 992 beyitten oluşur.³⁴

İ) Elfiyeler, besmele hamdele salvele, ilmin önemi ve eserin yazılış sebebinin anlatıldığı 10-15 beyitlik mukaddimeyle başlar. Gramerin temel konularının ele alındığı fasıl ve bablarla devam eder. Şükür ve temenni cümlelerinin yer aldığı 5-10 beyit arasında değişen hâtimeyle sona erer.³⁵

1.4. Yazılış amaçları

Diğer manzûmelerde olduğu gibi Elfiyelerin de yazılış amaçları birbirinden farklıdır. Farklı gayeler için kaleme alınmış bu tür eserlerin yazılış maksatlarını şu başlıklar altında özetlememiz mümkündür:

²⁹ el-Halbûni, Hâlid, “eş-Şi’ru’t-ta’limî”, *Mecelletü câmi’at-i Dimeşk*, C. XXII, S. (4+3), 2006, s. 97.

³⁰ el-Halbûni, “eş-Şi’ru’t-ta’limî”, s. 98.

³¹ Hassan b. ‘Abdullah b. Muhammed b. el-Guneymân, *el-Manzûmâtü’n-nahviyye*, Riyad, tsz., s. 73. <https://www.kutub.info/library/book/11522>.

³² İbn Malik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed, *el-Elfiyye*, (thk. Süleyman b. Abdülazîz), Mektebetü dâri’l-minhac, Riyad, 2007, s. 3.

³³ Turan, “Elfiyye”, *DİA.*, c. XI, s.27.

³⁴ Turan, “Elfiyye”, *DİA.*, c. XI, s. 27.

³⁵ Kureydî, Abdülâlîm, *Elfiyyâtü’n-nahvi’s-selâs*, Daru’l-kütübü’l-ilmiyye, Beyrut 1971, s. 182.

1. *Belli bir konuyu şiir aracılığıyla anlatma*: Arap gramerinde ilk elfiyye olan *Dürretü'l-elfiyyesi* buna örnektir. Nahiv külliyyatının alabildiğine çoğaldığı bir dönemde İbn Mu'tî, nahiv öğretimini kolaylaştırmak amacıyla şiir dilinden yararlanarak ilk elfiyyeyi nazmetmiştir.³⁶

2. *Nesir halindeki bir metni nazma dökerek marifetini gösterme*:

İbrahim b. Hasan en-Nebîsî'nin (ö. 925/1519) İbn Hâcib'in *Kâfiye* isimli eserini bazı ilavelerde de bulunarak manzum hale getirdiği elfiyyesi *Nihâyetu'l-behce* adlı eseri bu türden bir çalışmadır.³⁷

3. *Bir başka müellife nazire olsun diye yazma*:

Ebü'l-Hasen Henüddîn b. Muhammed el-Kartâcennî (ö. 684/1285) tarafından yazılan *el-Maksûretü'l-elfiyye*, İbn Düreyd'in *el-Maksûre*'sine nazire olarak yazılmıştır.³⁸

4. *Müellifin, nesir halindeki eserini, hıfzı ve öğrenilmesi daha kolay olsun diye nazma dökmesi*: Eminuddin Muhammed b. Ali el-Mahallî (ö. 673/1274), aruz ilmî konusunda yazdığı *Şifau'l-galîl fi ilmi'l-Halil* isimli eserini, *el-'Unvân fi ma'rifeti'l-evzân* adıyla özet olarak yeniden nazmetmiştir.

5. *Manzum bir eseri yine manzum olarak şerh etme*: Muhammed b. 'Abdullah b. Bedr el-Gazzî (ö. 984/1576)'nin, İbn Mâlik'in Elfiyyesini şerh etmek amacıyla yazdığı ve on bin beyitten oluşan *el-Behcetü'l-vefiyye* isimli elfiyesi, bu tür eserlere örnek olarak verilebilir.³⁹

6. *Daha iyisini yazma eğilimi*: İbn Mâlik'in, İbn Mu'tî'nin yazdığı *Elfiyye*'den sonra, daha iyisini ortaya koyma amaçlı yazdığı *el-Hulasatu'l-elfiyye* isimli eseriyle Suyûtî'nin İbn Malik'in *Elfiyye*'sinden daha iyi bir elfiyye oluşturmak için yazdığı Elfiyyesi buna örnektir.⁴⁰

7. *Nâzımın, öğrencisinin isteği veya oğlu için eserini yazması*:

İçten gelen bir istek, görülen bir rüya, bir dostun ısrarı, bazen de oğul ve torunlarının tahsilini kolaylaştırma arzusu gibi sebeplerle bu tür yardımcı ders kitaplarının hazırlanmasında pedagojik gayenin ön planda tutulduğunu görüyoruz. Böylelikle talebeye hem zaman tasarrufu sağlanmış, hem de Arapça'ya yeni başlayan talebeyi, anlaşılması güç ve karmaşık eserlerin zorluklarından kurtarma gayesi güdülmüştür. Bu sebeple âlimler, öncelikli gördüğü mevzuları muhtasar eserlerde toplamışlardır.⁴¹ İbn Mu'tî ve İbn Mâlik'in elfiyyeleri bu duruma güzel örneklerdir. İbn Mâlik oğlu için, İbn Mu'tî ise dostlarının ısrarı üzerine elfiyelerini kaleme almışlardır. İbn Mu'tî, hangi sebeplerle kaleme aldığını, eserinin mukaddimesi niteliğinde olan ilk on beş beytinin, on ve on üçüncü beyitleri arasında zikretmektedir:⁴²

وَذَا حَدَا إِخْوَانٌ صِدْقِي لِي عَلَى   أَنْ اقْتَضَوْا مِنِّي لَهُمْ أَنْ أَجْعَلَا
أَرْجوزَةً وَجِيزَةً فِي النَّحْوِ   عِدَّتُهَا أَلْفٌ خَلَّتْ مِنْ حَشْوِ

³⁶ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 73, 1019-1020. beyitler.

³⁷ el-Guneymân, *Manzumâtü'n-nahviyye*, s. 57.

³⁸ İsmail Durmuş, "Kartâcennî", *DİA*, c. XXIV, TDV Yay., İstanbul 2001, s. 519.

³⁹ el-Guneyman, *Manzumâtü'n-nahviyye*, s. 62.

⁴⁰ İbn Malik, *el-Elfiyye*, (thk. Süleyman b. Abdulazîz b. Abdullahi el-Uyûnî), Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad, 2007, s. 68.

⁴¹ Nurettin Ceviz, Soner Gündüzöz, "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lugat-i Yusuf", *Akademi Dergisi*, Yıl: 10 Sayı: 29 (Güz 2006), s. 214.

⁴² İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 17, 10-13. beyitler.

وَفُقِّ الدَّكِيَّ والبَعِيدَ الفَهْمِ

لِعَلْمِهِمْ بَأَنَّ حِفْظَ النِّظْمِ

“Dostlarım, benden daha önce örneği olmayan bin beyitten oluşan özet bir nahiv urcuzezi yazmamı istediler. Çünkü, onlar nazmı ezberlemenin, zekâyâ ve kavramaya daha uygun olduğunu biliyorlar.”

8- İlimlerin kaybolmasını emniyet altına almak ve zamanla yapılabilecek tahriften uzak tutmak.⁴³ Bu amaç birçok savaş ve siyasi karışıklıkların yaşandığı eski çağlarda birçok manzumenin yazılmasının genel sebebidir.

Arap dili ilimlerinin birçoğunda elfiyeler yazılmıştır.⁴⁴ Arap gramerine dair yazılan belli başlı elfiyelere değinelim.

1.5. Sarf ve Nahve Dair Yazılmış Elfiyeler

Abbasiler döneminden başlayarak takip eden dönemlerde Arap dili ve edebiyatına dair yazılmış onlarca Elfiyye'den bazıları şunlardır:

1) Elfiyyetü İbn Mu'tî

Zeynüddîn Yahyâ b. Abdilmu'tî b. Abdinnûr'un (ö. 628/1231) Arap grameriyle ilgili yazdığı ilk elfiyedir. İbn Mu'tî, bu eserinde Elfiyye ismini kullanmada öncü kabul edilir. Elfiyye lafzını eserinin hâtimesinde kullanmış ve “ed-Dürretü'l-elfiyye” şeklinde isimlendirmiştir.⁴⁵

تَحْوِيهِ أَشْعَاظِهِمِ المَرْوِيَّةِ   هَذَا تَمَامُ الدُّرَّةِ الأَلْفِيَّةِ
نَظَمَهَا يَحْيَى بْنُ مَعَطٍ المَغْرِبِي   تَذَكْرَةٌ وَجِيذَةٌ لِلْمَغْرِبِ

“Bu eser onların rivayet edilen şiirlerini ihtiva eder. Bu Dürretü'l Elfiyye'nin tamamıdır. Onu, Arapça öğrenen için veciz bir hatırlatma olarak Mağribli Yahya b. Mu'tî nazmetmiştir.”

On beş beyitlik mukaddime ve dört beyitlik hatimesiyle birlikte tamamı 1021 beyitten oluşan recez ve seri' bahirlerindeki manzûme otuz iki bölümden meydana gelmiştir. İbn Mu'tî, Elfiyye'sinde önce nahiv konularını işledikten sonra sarfa dair konulara değinmiştir.⁴⁶ Yazı ve hat sanatına ilaveten muhtasar bir babda hecâ ve imâleye⁴⁷ de yer vermiştir.⁴⁸

İbn Mu'tî'nin Elfiyesi'nin üslûbu genelde akıcı ve tatlıdır. Genel olarak nahiv ve sarf kaidelerini işlediği beyitler açık, kolay, akıcı, anlaşılır ve geleneksel ilmî manzûmelerin sıkıcılığından oldukça uzaktır.⁴⁹ Müellifin şair ve edip kişiliğini eserine yansıttığı görülür. Örneğin; Fiilin irabından bahsederken kullandığı üslup gayet kolay ve açıktır.⁵⁰

هَذَا خِصُوصًا مُعَرَّبٌ مُرْتَفِعٌ   وَاجْزَمُهُ وَأَنْصَبُهُ بِمَا سَتَسْمَعُ

⁴³ Bkz. Ali Cevâd Gulâm, *el-Manzumâtu't-ta'limiyye ve devruhâ fi't-ta'lim*, <http://www.diwanaalarab.com/spip.php?article23011>.

⁴⁴ Turan, “Elfiyye”, *DÎA*, c. XI, s. 27.

⁴⁵ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 73.

⁴⁶ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 50-52, 594-638. beyitler.

⁴⁷ Bkz. Fıncı, Doğan, “İmâle Kurallarının İnşasında Müberred'in Kullandığı Bazı Kavramlar”, *OMÜİFD*, S. 40, Samsun 2016, s. 149.

⁴⁸ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 66, 904-911. beyitler.

⁴⁹ Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, A.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yay. , Erzurum 2001, s. 136.

⁵⁰ el-Esad, Abdülkerim Muhammed, *Makalat el-müntehabe fi ulumi'l-luga*, Darü'l-mi'rac ed-devliyyeti li'n-neşr, Riyad 1994, s. 193, İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 22.

olmuştur. Gramer meselelerinde hadisleri ilk defa kapsamlı bir şekilde şâhid olarak kullanan odur.⁵⁶

Öte yandan İbn Mâlik'in girift ve ayrıntılı nahiv konularını sade, akıcı ve birbiriyle ilintili bir üslupla anlatması takdir edilmiş ve kendinden sonraki âlimlerce benimsenmiştir. Eserlerinde Basra ve Kûfe dil mekteplerinden istifade etmekle birlikte bunlarla yetinmemiş, bazen her iki dil mektebinin görüşlerini mezcetmiş, bazen de onlardan farklı düşündüğünü gösteren fikirler serdetmiştir.⁵⁷

Recez vezninde öğretici türden eserler yazabilme konusunda mâhir olan İbn Mâlik'in nahivde nazmettiği ilk manzûmesi 2790 beyitlik *el-Kâfiyetü's-şâfiye*'sidir.⁵⁸ İbn Mâlik'in bu eseri, mübtedilere gramer öğretiminde pratik bir fayda sağlaması bakımından oldukça detaylı bir eserdir. Çünkü ezbere dayalı öğretim sisteminde medrese talebelerinin üç bine ulaşan beyitlerini ezberlemesi oldukça zordu. Bu yüzden İbn Malik, eserinin nahiv ile yeni tanışanlara faydalı olması açısından kısaltılması gerektiğini düşünerek *Elfiyye*'sini hazırladı. *el-Elfiyye*'nin *el-Kâfiye ve eş-Şâfiye* adlı eserinin bir muhtasarı olduğunu da manzûmenin hâtime bölümünde belirtmektedir:

وَمَا يَجْمَعُهُ عُيُتٌ قَدْ كَمَلَتْ   نَظْمًا عَلَى جُلِّ الْمَهْمَاتِ اشْتَمَلَتْ
أَخَصَى مِنَ الْكَافِيَةِ الْخُلَاصَةَ   كَمَا أَقْنَصَى غَيْئِي بِإِلا خِصَاصَهُ

"Derlediğim eserin nazmı tamamlandı ve bu eser nahiv konularının büyük bir kısmını içerdi. Hüilâsa, *el-Kâfiye*'den daha özettir. Şüphesiz birazda zenginleştirmeyi gerektirdi."⁵⁹

Eser; bir mukaddime, seksen kadar bab ve fasıl ve bir hatimeden müteşekkildir. İbn Mâlik, eserini nahiv alanında nazmettiğini söylemesine rağmen, eserinde birçok sarfa dair konuları da işlemiştir. Bu onun henüz o zamanlar müstakil bir ilim haline gelmeyen sarf ilmini nahvin kapsamında değerlendirdiğinin bir göstergesidir.⁶⁰

İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'de bâbları ustaca sıralaması, kendinden sonra yazılan nahiv manzumeleri için bir model olmuştur. Son asırda nahvi güncellemek ve kolaylaştırmak için yazılan bazı eserlerde *el-Elfiyye*'sinin açık etkisini görmek mümkündür. Örneğin; *en-Nahvu'l-vâfi* adlı kitabın yazarı Abbâs Hasan, eserinin yöntemini açıklarken, konu başlıklarını sıralamada, Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ındaki isimler, fiiller ve harfler şeklindeki tasnifinin, bir konuyu birden fazla yerde işlemeyi zorunlu kılmasından ötürü mübtedilere uygun düşmediğini vurgular. Ancak mutehassısların faydalanabileceği bu metodu uygulamak yerine yazılışından günümüze kadar ilmî çevrelerinde takdir toplayan *el-Elfiyye*'nin tertibini uyguladığını ifade eder.⁶¹ Nahiv usûlünde ise İbn Mâlik, sema'ı çok önemsemiş, hüküm verirken dayanağını bedevilerden işitilen sağlam sözlere dayandırmıştır.⁶²

Sonuç olarak diyebiliriz ki İbn Mâlik'in, İbn Mu'tî'nin *el-Elfiyyesi*'nden esinlenerek eğitim-öğretim etkinliklerinde öğrencilere pratik bir fayda sağlaması için kaleme aldığı *el-Elfiyye*'sinde

⁵⁶ Tâhâ Muhsin, *el-İstîşhâdü'n-nahvî fi kitâbi şevâhidü't-tavzîh ve't-tashîh li'bn Mâlik*, MMİLR, c. XXXV/1, 1984, s. 236-237.

⁵⁷ Abdülbâki Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *DİA*, c. 20, s. 170.

⁵⁸ Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", c. 20, s. 171.

⁵⁹ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 65.

⁶⁰ Hulusi Kılıç, "Sarf", *DİA*, TDV Yayınları, c. XXXVI, İstanbul 2009, s. 136.

⁶¹ Hasan Abbas, *en-Nahvu'l-vâfi*, Dâru'l-meârif, Kahire 1973, s. 10-11.

⁶² Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-meârif, Mısır 1985, s. 310.

büyük bir başarı göstermiş, medreselerde okutulan sıra kitaplarının arasına girmiş ve kendisinden sonra yazılan birçok eser için ilham kaynağı olmuştur. Üstelik bu esere 70'e yakın şerh, hâşiye, tâ'lik, ihtisar çalışmaları yapılmış ve eser metin ve şerhleriyle birçok defa yayınlanmıştır.⁶³

3) *el-Maksûretü'l-elfiyye*

Henüüddîn Hâzim b. Muhammed b. Hasen b. Muhammed el-Kartâcennî (ö. 684/1285) tarafından yazılmış olup, recez bahrinde te'lif edilmiş 1006 beyitten oluşan eser, İbn Düreyd'in *el-Maksûre*'sine nazîre olarak yazılmıştır. Hafsî Sultanı I. Müstansır'ı tebrik etmek ve methetmek için te'lif edilen kasîde müslümanların Endülüs'te yenilgi nedenleri, şairin hayatına dair bölümler, çok sayıda özel isim ile övgü, öğüt, hikmet, betimleme, gazel, öğünme gibi çeşitli temaları içermekte olup edebiyat, tarih ve coğrafya ilimlerinde önemli bir belge mesabesinde dir.⁶⁴

4) *Nazmü'l-fasîh*

Kûfe dil âlimlerinden Sa'leb'in (ö. 291/903) *el-Fasîh* isimli eserinin manzum halidir. Eser, *Manzûmetü fasîh-i sa'leb* adıyla da bilinir. Eserin müellifi Mâlik b. 'Abdurrahman el-Murahhal'dir. (ö. 699/1300) 1340 beyitten oluşan manzûmede beyitlerin çoğu recez bahrinde olmak üzere farklı bahirler de kullanılmıştır.⁶⁵

5) *et-Turfa*

Alaaddin b. 'Abdullah el-Cundi (ö. 749/1348)'nin bazı ilavelerle birlikte İbnü'l Hâcib'in *Kâfiye* ve mukaddimesini bir araya getirdiği nahiv ilmi ile ilgili 900 beyitten oluşan manzûmesidir.⁶⁶

6) *Elfiyye fi'n-nahv*

Abdulazîz b. el-Lemâtî el-Meymûnî (ö.770/1475)'nin eseridir. Mâlikî fakihlerinden olmasına rağmen nahivci kimliği ile de ön plana çıkmıştır.⁶⁷

7) *Elfiyyetu'l-âsârî*

Zeynuddin Şaban b. Muhammed el-Kuraşî el-Âsârî (ö. 828/1424)'nin nahiv ilmî ile ilgili 1030 beyitten oluşan elfiyyesidir. Eser, *Kifâyetu'l-gulâm fi irâbi'l-keîâm* olarak da bilinir. Eserde dokuz bölüm ve bu bölümler içinde küçük başlıklar halinde nahiv ile ilgili konular işlenmiştir. Elfiyye, Halil bin Ahmed'in manzûmesinde olduğu gibi 75 beyitten oluşan uzun bir mukaddime ile başlamaktadır. Nihayetinde irab ile ilgili kısa bir hâtimeyle manzûmesini bitirmektedir.⁶⁸ Müellif, bu eserinde diğer manzûmelerin hiçbirinde rastlanmayan hikâyeci anlatım tarzını kullanılmıştır.

⁶³ Turan, "el-Elfiyye", *DİA*, c. XI, s. 29.

⁶⁴ Durmuş, "Kartâcennî", *DİA*, c. XXIV, s. 519.

⁶⁵ Abdulaziz b. İbrahim b. Kasım, *ed - Delîl ile'l-mutûni'l-ilmiyye*, Dâru's-Savma'î, Riyad 2000, s. 581.

⁶⁶ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. II, s. 127.

⁶⁷ Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, 15. Baskı, Beyrut 2002, c. IV, s. 21.

⁶⁸ Zeynuddin b. Muhammed el-Kuraşî el-Âsârî, *Kifâyetu'l-gulâm fi irâbi'l-keîâm*, (nşr. Zuheyr Zahid, Hilal Naci), Mektebetu'n-nahdati'l-Arabiyya, Beyrut 1987, s. 33.

8) *Lisânü'l-'arab fî 'ulûmi'l-'edeb*

Şaban b. Muhammed el-Kuraşî el-Âsârî'nin diğer bir Elfiyyesidir. Arap dili ilimlerine dair 1000 beyitlik bir manzume olup sarf, nahiv, hat, mehâric-i hurûf, aruz, kafiye, zarûret-i şiiir ve belâgat konularından bahseder; 809 (1406-1407) yılında Mekke'de kaleme alınmıştır.⁶⁹

9) *el-Hucce 'ale'l-behce*

Ali b. Yusuf b. Ahmed el-Gazûlî (ö. 860/1455)'nin nahiv ilmî ile ilgili yazdığı bin beyitlik manzûmedir.⁷⁰

10) *Elfiyye fi'n-nahv ve't-tasrîf ve'l-hat*

Celâleddîn Süyûtî (ö. 911/1505)'nin İbn Mâlik ve İbn Mu'tî'nin Elfiyyelerinden oluşturduğu bu eseri, *el-Ferîde* olarak da bilinir.⁷¹ Musannifin nahiv ilmîne dair konuları 42 başlıkta topladığı Elfiyyesi 992 beyitten müteşekkildir. Süyûtî bu kitabına *el-Metâli'u's-Sa'îde* ismiyle bir de şerh kaleme almıştır.⁷²

11) *Nihâyetu'l-behce*

İbrahim b. Hasan en-Nebîsî (ö. 925/1519)'nin İbn Hâcib'in *Kâfiye* isimli eserini bazı ilavelerde de bulunarak manzum hale getirdiği ve tavil bahrinde ta (ت) kâfiyesiyle yazdığı 900 beyitlik bir elfiyyedir.⁷³

12) *el-'Arûs*

İsmail b. Muhammed b. İsmail el-Hüseynî (ö. 938/1531)'nin nahiv ilmî ile ilgili 1400 beyitlik manzûmesidir.⁷⁴

13) *Elfiyye fi'n-nahv*

Cemaleddin Muhammed b. Ebû Bekr el-Eşhari'l Yemenî (ö. 991/1583)'nin nahiv konusunda yazdığı Elfiyye'dir.

14) *Elfiyye fi'n-nahv*

Müellifi, hanefî fakihlerinden Muhammed b. Sâlih el-Gazzî et-Timurtâşî (ö. 1035/1626)'dir.⁷⁵

15) *Elfiyye fi'n-nahv*

Ali el-Echûrî el-Malikî (ö. 1066/1655) Suyûtî'nin *Elfiyye*'sinden yararlanarak nahivde bir Elfiyye oluşturmuştur.

⁶⁹ Durmuş, "Âsârî", *DİA*, c. Ek 1, s. 125.

⁷⁰ İsmail Paşa b. Muhammed Emin, *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyl'alâ keşfi'z-zumûn 'an esâmi'l-kutub ve'l funûn*, Dâr-u ihya et-Turâsi'l-'Arabi, Beyrut, tsz., c. I, s. 393.

⁷¹ Çelebi, *Keşfü'z-zumûn*, c. I, s. 157.

⁷² Çelebi, *Keşfü'z-zumûn*, (t.y.), I, s. 157.

⁷³ el-Guneymân, *Manzumâtü'n-nahviyye*, s. 57.

⁷⁴ el-Guneymân, *Manzumâtü'n-nahviyye*, s. 59.

⁷⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, c. VI, s. 163.

16) *el-Vâfiye nazmu's-şâfiye*

İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1248)'in *eş-Şâfiye fi ilmi't-tasrîf* isimli eserinin en-Neysârî (ö.1133/1720) tarafından sarf ilmine dair manzum olarak kaleme alınmış hali olup, 1162 beyitten oluşmaktadır.⁷⁶

17) *Ferâidü'l-Vefiyye*

Kıraat ilminde meşhur bir âlim olan Ali b. Süleymân b. Abdullâh el-Mansûrî'nin (ö. 1134/1722) yazdığı bir nahiv elfiyesidir.⁷⁷

18) *Hezâinu'l-Kavâ'id en-Nahviyye*

Muhammed Emir es-Sa'îdî el-Kuhlî'nin (ö. 1233/1817) nahiv ilmî ile ilgili bin beyitten oluşan manzûmesidir.⁷⁸

19) *Elfiyye fi'n-Nahv*

Osmanlı âlimlerinden Mustafa b. Ebî Bekr es-Sîvâsî 'ye (ö. 1240/1825) aittir.⁷⁹

20) *Muktetafu'l-Ezhâr*

Son devir Osmanlı âlimlerinden Halil Hulki Bey (ö. 1359/1940)'in Birgili Mehmed Efendi'nin nahiv ile ilgili yazdığı *İzhâru'l-Esrâr* isimli eserini bin beyit halinde arûzun recez bahriyle mesnevi tarzında nazmettiği eseridir.⁸⁰

1.6. Elfiyelerin Arapça öğretimindeki yeri

Kaleme alınmasından günümüze kadar ki süreçte gramer öğretimi açısından Elfiyeler, üslub ve şekil özellikleri bakımından ustaca nazmedildiklerinden gramer öğretiminin önemli bir parçası olmuşlardır.⁸¹ Medreselerde ders müfredatı içerisinde yer alan bu eserler, günümüzde bazı ülkelerde yaygın eğitimin bir parçası olarak hala okutulmaya devam etmektedir.⁸²

Geçmişte bu eserler bilgilerin kolay ezberlenmesini ve gerektiğinde pratik olarak hatırlamasını sağlayan hazır bir şablon niteliği taşımaktaydı. Câhız'ın "nazım, nesre göre hem daha kolay hıfzedilmekte hem de çok daha geç unutulmaktadır."⁸³ dediği gibi Elfiyye türü bir eseri ezberleyen öğrenci hafızasında o ilme dair temel bilgileri taşımakta ihtiyaç duyduğunda da o bilgiyi kullanabilmekteydi. Bu ise hem bilginin hızlı kullanımını sağlamakta hem de zihinde tekrarlanarak unutulmasının önüne geçmektedir. Mesela, harf-i cerleri öğrenecek bir öğrencinin bu harfleri إلى على من ب şeklinde sıralayarak ezberlemesi, harfleri rastgele

⁷⁶ Abdulaziz b. İbrahim b. Kasım, *ed-Delil ile'l-mutâni'l-ilmîyye*, s. 551.

⁷⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, c. IV, s. 292.

⁷⁸ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. III, s. 271.

⁷⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin*, (nşr. Rifat Bilge ve Mahmut K. İnal), İstanbul 1951-1955, c. II, s. 465.

⁸⁰ Akay, Sedat, "Halil Hulki Efendi ve Muktetafu'l-Ezhâr fi Nazmi İzhârî'l-Esrâr adlı eseri", *SUSBID*, sayı: 14, Siirt 2019, s. 342.

⁸¹ Goldziher, Ignaz, *Klasik Arap Literatürü*, (çev. Rahmi Yüksel), Vadi yay., Ankara 2012, s. 114.

⁸² Mefahir Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UÜİF Dergisi*, c. 1, 2008, s. 34.

⁸³ Câhız, *el-Beyan ve't-tebyin*, Dâru'l-fikr, Kahire 1968, c. IV, s. 284.

öğrenmesinden daha kolay ve kalıcı bir yöntemdir. Çünkü belli bir şablona göre ezberlenen bilgiler arasında bağlantılar kurulabilmekte bu da onun kalıcılığını artırmaktadır. İbn Mâlik, *el-Elfiyye'* de harf-i cerleri anlattığı beyitlerinde şöyle demektedir:⁸⁴

هَآكُ حُرُوفُ الْجَرِّ وَهِيَ مِنْ إِلَى   حَتَّى خَلَا حَاشَا عَدَا فِي عَنْ عَلَى
مَذْ مِنْذُ رَبِّ اللَّامِ كَى وَأَوْ وَتَا   وَالكَافُ وَالْبَا وَلِعَلَّ وَمَتَّى

Bu beyitlerde olduğu gibi bir konunun belirli bir düzen içinde özellikle de şiir formunda ezberlenmesi bilginin hatırlanmasını ve ihtiyaç anında kullanılmasını kolaylaştırmaktadır.

Elfiyyelerin Arapça öğretiminde pratik bir fayda sağladığının diğer bir kanıtı ise eğitim materyallerinin bulunmadığı zamanlarda bilgi ezberlenerek muhafaza edilmekteydi. Geçmişte bu eserlerin pek çok âlim tarafından ezberlendiğini görüyoruz. Meşhur muhaddis ve hadis hâfızı İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Kıraat ve nahiv âlimi el-Kerekî (ö. 53/1449), Hanefî fakihî ve tarihçi Ebu'l-Fazl b. Muhammed es-Sekafî (ö. 890/1485), Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), Arap dili, fıkıh ve mantık âlimi Ebu'l-Hasen b. Yûsuf el-Üşmûnî (ö. 918/1513), Taşköprizâde (ö. 968/1561) Elfiyyeleri ezberleyenlerden bir kaçıdır.

Bazı Avrupa ülkelerinde, şiirin eğitim sisteminde kullanılması gerektiği tezi farklı eğitimciler tarafından seslendirilmekte, bu tarzdaki şiirlerin birçok faydasının olabileceği ve şiir dilinin öğrencinin öğrenme sürecini hızlandıracağı şeklinde görüşler serdedilmektedir.⁸⁵ Bu anlamda, Osmanlı ulemasından Abdurrahman Fehmi Efendi (ö. 1322/1904)'nin, "*öğretici tarzdaki şiirlerin hafızaya kolaylıkla işlenebildiklerinden ötürü, öğrenmeye müspet anlamda katkılarının olabileceği ve özellikle lisan ile ilgili kaidelerin manzum olarak yazılmalarının faydası olacağı*"⁸⁶ şeklindeki görüşünü hatırlamak gerekir. Günümüzde de genel anlamda bu tür eserlerin uygulamalı dilbilimin bir alanı olan dil öğretiminde faydalı olacağı ve gramere katkı sağlaması yanında öğrenilmesi hedeflenen dil için okuma pratiklerini kendiliğinden sağlayacağı hususunda görüşler bulunmaktadır.⁸⁷

Birçok dil öğretim metot ve tekniğinin kullanıldığı günümüz dil öğretim sistemlerinde, bu manzumeler farklı öğrenme biçimleri için farklı seçenekler sunabilir. Örneğin; İbn Mâlik'in *Elfiyye'*sinde mübteda ile ilgili konuyu işlediği beyitlerden birisi, tümdengelim metotuna örnek teşkil etmektedir:⁸⁸

خَيْرَ الْمَحْصُورِ قَلِيمٌ أَبَدَا   كَمَا لَنَا إِلَّا آتِيَاغُ أَحْمَدَا

"Bize, Ahmet'ten başkasına uymak yoktur" cümlesinde olduğu gibi hasredilmiş haberi daima öne al." Burada İbn Mâlik, önce kuralı zikretmiş sonra örneğini vermiştir.

⁸⁴ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 24, 364-365. Beyitler.

⁸⁵ Abdülhadioğlu, Ahmet, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Ens. Erzurum 2013, s. 271.

⁸⁶ Abdurrahman Fehmi Efendi, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 115.

⁸⁷ Akçay, Yusuf, "Manzum Sözlüklerin Modern Sözlükçülüğe Uygulanabilirliği", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish*, Sayı: 4/4 (yaz), 2009, s. 41.

⁸⁸ İbn Akîl, Bahâuddin 'Abdullah el-'Ukayli el-Hemedâni, *Şerhü İbn-i Akil*, (nşr. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamid), c. I, Naşirun el-Kahire, Kahire tsz., s. 223.

İbn Mâlik'in yine mübteda ve haber konusuna değindiği beyitlerinde, bu sefer de tümevarım metotunu kullandığı görülmektedir:⁸⁹

وَحَوْ:عندي دِرْهَمٌ ولي وَطْرٌ
مُلْتَرَمٌ فِيهِ تَقْدُمُ الْحَبْرِ

“Benim bir dirhem ve bir emelim vardır” örneğinde olduğu gibi haberi öne almak gereklidir” Bu beyitlerde ise önce örnek vermiş sonra kuralı zikretmiştir.

Bu öğretici eserlerin bir başka özelliği de, konular arasında ilim talebelerine dini ve ahlaki konularda nasihat içermeleri ve böylelikle öğrencileri güdüleyici, terbiye edici ve hayata hazırlayıcı özelliklere sahip olmalarıdır.⁹⁰

Diğer taraftan geçmişte Arapça öğretiminin pratik bir parçası olan bu manzûmeler, alanlarının özlü kitapları olarak ezberlenmeleri ve hatırlanmaları kolay olsun diye nazmedilmelerine rağmen hasredildikleri amaca hizmet etmedikleri yönünde günümüz modern araştırmacılar tarafından tenkitlere maruz kalmıştır. Bu tenkitlerden bazıları şunlardır:⁹¹

- Bu tür eserler az sözle çok şey anlatma amacı taşıdığından veciz ve sanatlı yazılmışlardır. Bu tür sanatlı eserleri yeni başlayan öğrencilerin anlaması zordur.

- Sanatlı ve özlü yazılan eserlerin öğrencide motivasyonu düşürdüğü ve bıkkınlığa sebep olduğu kanıtlanmıştır.

- Şiirle anlatım nesre göre öğrencide ezberi kolaylaştırabilir; ancak öğrencide muhakeme yapma ve eleştirel yaklaşma yeteneklerini geliştirmez.

- Geçmişte bu tür manzûmeler öğretim materyallerinin son derece sınırlı ve külfetli olduğu zamanlarda materyal ihtiyacını en aza indirme ve zamandan tasarruf etme gayesiyle yazılıyordu. Bugün böyle bir ihtiyaç ortadan kalkmıştır.

Bu eserlerle ilgili yukarıda yapılan tenkitlere Gulâm Ali Cevâd öğretici şiir adlı eserinde şöyle yanıt vermektedir:

Öğrenci bu tür manzûmeleri ezberleyerek öğrenmek istediği ilim dalında icmâli düzeyde bilgiyi elde etmektedir. Çünkü bu eserler yazıldığı ilim dalına bir mukaddime mahiyetindedir. Bu eserlerin metinlerinin anlaşılması, lafzî tahlillerinin yapılması noktasında öğrencinin sabırlı olması ve ciddiyetle gayret göstermesi gerekmektedir. Bu manzûmelerin ezberlenmesine dayanan öğretim metotunun doğruluğunu gösteren diğer bir durum ise bu metodun tecrübe edilerek genel kabul görmesidir. Geçmiş dönemde yaşayan âlimlerin hayatlarının anlatıldığı eserlerde ilmi nasıl tahsil ettiklerine bakıldığı zaman bu metodu benimsedikleri görülmektedir. Bu metinler sayesinde dil ve edebiyat arasında bir köprü inşa edilmekte ve böylece dil hata ve tahriften korunarak nesilden nesle intikali sağlanmaktadır.⁹²

Öğretici türdeki manzûmelere yapılan tenkitleri ve verilen cevapları değerlendirdiğimizde mevzunun daha detaylı araştırmaları gerektirdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan yazılan yüzlerce manzum eserin hepsinin dil öğretiminde mukaddime niteliğinde olduğunun söylenmesi

⁸⁹ İbn 'Akîl, *Şerh İbn-i Akil*, c. I, s. 222.

⁹⁰ İbn Mu'tî, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, s. 17, 7-16. arası beyitler.

⁹¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay. , İstanbul 1991, s. 624.

⁹² Gulam Ali Cevad, “eş-Şi'ru't-ta'limî hasâisuhu ve neş'etühü fi'l-edebî'l-Arabî”, *Mecelletü'l-ulûmi'l-insâniyye*, sayı: 14, 2008, s. 50.

gerçeği yansıtmamaktadır. Örneğin, Arap dilinde yazılmış Elfiyye türünün en önemli iki örneği olan İbn Mu'tî ve İbn Mâlik'in eserlerini temel konular hakkında bilgi sahibi olmayan mübtedîler için ilk okutulacak eserler arasında zikretmek bazı sorunları da beraberinde getirecektir.

Şunu ortaya koymak gerekir ki, nazım biçiminde yazılmış bu eserleri okuyacak öğrencilerin en azından başlangıç seviyesindeki dilbilgisi becerilerine sahip olmayı ve nahiv ilminin temel taşları olan ıstıhlara da vukûfiyeti gerektirmektedir. Örneğin; İbn Mâlik, fail konusuna şu şekilde giriş yapar:

الفاعل الذي كَمَرَفَوْعِي أَنِي زَيْدٌ مُنِيرًا وَجْهُهُ نِعَمَ الْفَتَى

"Fâil, نِعَمَ الْفَتَى (Zeyd yüzü nurlu bir şekilde geldi, Zeyd ne güzel bir gençtir!) cümlesindeki merfû iki kelime gibidir."⁹³ Bu beyitlerde İbn Malik, mübtedînin failin tanımını bildiğini varsayarak direk örnek üzerinden konuyu işlemektedir. Dolayısıyla *Elfiyyelerden* faydalanabilmek için öğrencinin basit düzeyde gramer bilgisine sahip olması gerekmektedir.⁹⁴

Nitekim medreselerde okutulan sıra kitaplarında tedriciliğe dikkat edildiğini görmekteyiz. Öncelikle yeni başlayan talebelere ilmin ana hatlarını öğreten kitaplarla başlanmış, öğrencinin durumu gözetilerek kolaydan zora, genelden özele giden tümevarım yöntemi uygulanarak kitaplar basitten karmaşığa doğru bir yol izlenerek okutulmuştur.⁹⁵ Selçuklu ve Osmanlı medreselerinde Elfiyye türü eserlerin talebeye nahiv öğretiminin son aşamasında verilmesi bu eserlerin mukaddime özelliği taşımadığını göstermektedir.

Medreselerde çok okutulan Elfiyyelerin dil öğretiminde hangi seviyede konumlandığını görmek için sıra kitaplarının arasındaki yerine bakmamız gerekmektedir. Sıra kitapları medreselerde şu sıra gözetilerek okutulmuştur: 1. *Emsile*, 2. *Binâ*, 3. *Maksûd*, 4. *İzzî*, 5. *Merâhu'l-ervâh*, 6. *Avâmil*, 7. *İzhâr*, 8. *Kâfiye*, 9. *Mugni'l-lebîb 'an Kütübi'l-e'ârib*, 10. *el-Elfiyye*.⁹⁶ Görüldüğü üzere bu manzûmeler, pedagojik formasyona da uygun olarak Arapça öğretiminin son aşamasında okutulacak eserler arasında yer almaktadırlar.

Sonuç

Genellikle recez vezni kullanılarak yazılan Elfiyyeler nazım geleneğinin şaheserlerindedir. Geçmişte medreselerde yüzyıllarca okutulan ve sıra kitapları arasında yer alan Elfiyyelerden bugün de istifade edilmesi mümkündür. Geçmişte büyük ilgi gören Elfiyye geleneğinin ve bu geleneğin neticesinde oluşan onlarca manzum külliyyâtın gramer bağlamında yapılan analitik araştırması neticesinde şu bulgulara ulaşılmıştır:

Sarf ve nahiv alanında ilk olarak İbn Mu'tî'nin kaleme aldığı Elfiyyesi, kendisinden sonra Elfiyye kaleme alan müellifler için bir esin kaynağı olmuş ve Arap dili ilimlerinden sonra tüm İslâmî ilimlerde peş peşe Elfiyeler kaleme alınmasına sebep olmuştur.

⁹³ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 15, 225. Beyit.

⁹⁴ Bahşi, Turan, "Nahiv Öğretiminde Manzûm Eserler "İbn Mâlik'in el-Elfiyye'si Örneği", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II*, Isparta 2016, s. 247.

⁹⁵ Can, Betül, "Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 14 Sayı: 44 (Yaz 2010), s. 318.

⁹⁶ Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", c. I, s. 43.

Yazılan Elfiyeler içerisinde en fazla İbn Malik'in el-Elfiyyesi meşhur olmuş ve medrese müfredatının değişmez kitapları arasında yerini almıştır.

Bu manzum eserlerin yazarları, şiirin taşıdığı musiki-ritim özelliğinden faydalanarak nahvin öğreticiliğini kolaylaştırmış ve öğretimi, nesre göre daha keyifli hale getirerek bilgilerin kolay ezberlenmesi, hatırlanması ve devamlılığını sağlamışlardır.

Elfiyye nâzımları gramer konularını kendilerinden önce bazı âlimlerin uyguladığı "bâb metoduna" göre tasnif etmişler ve konuların sıralanmasında bağlamı dikkate alarak bu metodu daha da kullanışlı hale getirmişlerdir. Bu eserlerin tertib ve üslûbu, daha sonraki yüzyıllarda yazılan eserler için bir model olmuştur.

Birçok farklı metot ve yöntemin kullanıldığı günümüz Arapça öğretiminde, her öğrencinin öğrenme hızı ve biçiminin farklı olabileceği tezine dayanan yaklaşımlardan biri de çoklu zekâ kuramıdır. Bu kuram, her öğrenci farklı zekâ türlerine sahip olup zekâlarına uygun dil öğretimi yöntem ve tekniklerinin kullanılması durumunda dili daha etkin öğrenebilecekleri esasına dayanır. Bu yaklaşıma göre derslerde birden fazla yöntem ve tekniğin kullanılmasının daha faydalı olacağı görüşü ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda ilim geleneğimizde önemli bir yer tutan bu eserlerden yararlanılması dil öğretimi daha etkili ve kalıcı kılacaktır.

Amerikalı psikolog Howard Gardner'in "müziksel/ritmik zekâsı baskın olan öğrenci kafiye, ritim ve müzik gibi yapıları içeren şiirsel metinleri daha kolay ezberleyebilir, ezberlediği verileri daha uzun süre aklında tutabilir ve ihtiyaç anında bu verileri daha hızlı hatırlayabilir." Görüşü bağlamında bu eserlerin dil öğretiminde zekâ çeşidi ve öğrenme biçimi farklı olan öğrenciler için farklı bir yöntem olarak kullanılması mümkündür.

Dil öğretiminde kullanılması gerekli unsurlardan biri de şiirdir. Bir dilin edebiyatından bağımsız öğrenilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla şiirin Arapça öğretiminde diğer yöntemlerle mezc edilerek kullanılması gramer öğretimi sıkıcılıktan kurtarılabilir. Bu konuda Elfiyye türü eserlerden yararlanılabilir.

Dil öğretiminde ezberin önemli bir yeri olduğunu bugün birçok önemli araştırmacı kabul etmektedir. Arapça öğretiminde kalitenin yükseltilmesinde kelam-ı kibarlar, darb-ı meseller, Arap edebiyatının seçkin şiirlerinin ve elfiyyelerin ezberletilmesi faydalı olabilir. Günümüzde bu eserler eğitimin bir parçası haline getirilerek yediden yetmişe her seviyeye uygun manzûme bulmanın mümkün olduğu klasik Arap edebiyatıyla öğretim zenginleştirilebilir.

Her ne kadar Elfiyyelerin büyük bir kısmı öğretimde kolaylık için kaleme alınmışsa da bugün bu eserlerin ilk etapta okutulması pedagojik açıdan mahzurlu gözükmektedir; ancak Arapçayı biraz öğrendikten sonra nahvin çatısı mahiyetindeki uygun bir manzum metni okumak son derece faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Abdulaziz b. İbrahim b. Kasım, *ed-Delîl ile'l-mutûni'l-ilmîyye*, Dâru's-savma'î, Riyad 2000.
- Abdurrahman Fehmi Efendi, *İslâm Medeniyeti Tarihi (Medresetü'l-'Arab)*, (Haz: Hüseyin Elmalı, Cüneyt Eren), Yeni Akademi Yay. , İstanbul 2005.
- Abdülhadioğlu, Ahmet, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Ens. Erzurum 2013.
- Akay, Sedat, "Halil Hulki Efendi ve Muktetafu'l-ezhâr fi nazmi izhârî'l-esrâr adlı eseri", *SUSBID*, sayı: 14, *Siirt* 2019, ss. 338-351.

- Akçay, Yusuf, "Manzum Sözlüklerin Modern Sözlükçülüğe Uygulanabilirliği", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish*, Sayı: 4/4 (yaz), 2009, ss. 30-46.
- el-Âsârî, Zeynuddin Şaban b. Muhammed el-Kuraşî, *Kifâyetü'l-gulâm fi 'irâbi'l-keîâm*, (nşr. Zuheyr Zahid, Hilal Naci), Mektebetü'n-nahdati'l-arabiyya, Beyrut 1987.
- _____, *Lâmiyye fi'n-nahv*, Alemü'l-Kütüp, Beyrut 1999.
- Abbas, Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1973.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2 Cilt, (nşr. Rifat Bilge ve Mahmut K. İnal), İstanbul 1951-1955.
- Bahşi, Turan, "Nahiv Öğretiminde Manzûm Eserler "İbn Mâlik'in el-Elfiyye'si Örneği", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II*, Isparta 2016, ss. 233-250.
- Bulut, Ali, "Mansûr et-Tabelâvî, Hayatı, Eserleri ve Nazmü'l-istiâre" Adlı Manzûmesi, *İ.Ü. Şarkiyat Mec.*, Sayı 23 (2013-2) ss. 23-36.
- Bustânî, Butrus b. Bûlus, "Elif", *Katru'l-muhit*, c. I, Mektebetü Lübnan, s. 79-80.
- el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't-tebyin*, 4 Cilt, Dâru'l-fikr, Kahire 1968.
- Can, Betül, "Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 14 Sayı: 44 (Yaz 2010), ss. 305-319.
- Ceviz, Nurettin, Gündüzöz, Soner, "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lugat-i Yusuf", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 10 Sayı: 29 (Güz 2006), ss. 211-230.
- Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-maârif, Mısır 1985.
- Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, A.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yay. , Erzurum 2001.
- Durmuş, İsmail, "Nahiv", *DİA*, c. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 300-306.
- _____, "Kartâcenî", *DİA*, c. XIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, ss. 518-519.
- Erdem, İdris, "Eş-Şi'ru't-ta'limî ve Mulhatu'l-i'râb Örneği" *DEÜİFD*, 2014/1, Sayı: 39, ss. 221-250.
- el-Esad, Abdülkerim Muhammed, *Makalat el-müntehabe fi ulumi'l-luga*, Darü'l-mi'rac ed-devliyyeti li'n-neşr, Riyad 1994.
- Gulâm, Ali Cevâd, *el-Manzumâtu't-ta'limiyye ve devruhâ fi't-ta'lim*, <http://www.diwanalarab.com/spip.php?article23011>.
- _____, "eş-Şi'ru't-ta'limî hasâisuhu ve neş'etühü fi'l-edebi'l-Arabî", *Mecelletü'l-ulûmi'l-insâniyye*, sayı: 14, 2008.
- el-Guneymân, Hassan b. 'Abdullah b. Muhammed, *el-Manzumâtu'n-nahviyye*, Riyad, tsz., <https://www.kutub.info/library/book/11522>.
- Fırıncı, Doğan, "İmâle Kurallarının İnşasında Müberred'in Kullandığı Bazı Kavramlar", *OMÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı: 40, Samsun 2016.
- Gezer, Süleyman, "Kur'an'da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Hitit Üniv. SBE Dergisi*, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 477-492.
- Goldziher, Ignaz, *Klasik Arap Literatürü*, (çev. Rahmi Yüksel), Vadi yay. , Ankara 2012.
- Gürkan, Nejdî, *Şiir ve Dil: Arap Edebiyatı*, Nobel Yayın Dağıtım, Isparta 2005.
- el-Halbûnî, Hâlid, "eş-Şi'ru't-ta'limî", *Mecelletü Câmî'at-i Dimeşk*, c. XXII, S. (4+3), 2006, s.s. 85-101.
- Hanay, Necattin, "Kiraât-ı Aşere'nin İmam, Râvî ve Tarîklerine Dair Manzum Bir Eser İncelemesi", *RTEÜİFD*, 1 (2012), ss. 261-287.
- Heddare, Muhammed Mustafa, *İtticahetü'ş-Şi'ri'l-Arab fi Karnî's-Sani'l-Hicrî*, Dâru'l-me'arif, Kahire 1963.
- el-Hey'etü'l-misriyyetü'l-âmmeh li'l-kitab, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. I, Kahire 1981, s. 420.
- Hızlı, Mefahir, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UÜİF Dergisi*, c. 1, 2008, ss. 25-46.
- İbn Akîl, Bahâuddîn 'Abdullah el-'Ukayli el-Hemedâni, *Şerhü ibn-i akil*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), 2 Cilt, Naşirun el-Kahire, Kahire, tsz.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, el-Hasâis, (tahk. Muhammed Ali Neccâr), 3 Cilt, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Mısır 1952.
- İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay. , İstanbul 1991.
- İbn Hacer el-Askalânî, Fethu'l-Bârî bi şerhi sahîhi'l-buhârî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1960.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 17 cilt, Hicr Yay. , 1998.

- İbn Malik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed, *el-Elfiyye*, (tahk. Süleyman b. Abdulazîz b. Abdullahi el-Uyûnî), Mektebetü dâri'l-minhâc, Riyad, 2007.
- İbn Mu'ti, Yahyâ b. Abdilmu'tî b. Abdinnûr, *ed-Dürretü'l-elfiyye*, (nşr. Süleyman İbrahim el-Belkîmî), Dâru'l-fazîle, Kahire 2010.
- el-İsfehânî Râgıb, "Elf", *el-Müfredât*, (çev. Mehmet Yolcu), Çıra Yay. , III. Baskı, İstanbul 2012, s. 88.
<https://archive.org/details/MufredatRagipEllsfahani>.
- İsmail Paşa b. Muhammed Emin, *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, Dâr-u ihya et-turâsi'l-'Arabi, Beyrut, tsz.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, (nşr. Ş. Yaltkaya ve R. Bilge), 2 Cilt, İstanbul 1941.
- Kılıç, Hulusî, "Sarf", *DİA*, TDV Yay. , c. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 136-137.
- Kureydî, Abdülâlîm, *Elfiyyâtü'n-nahvî's-selâs*, Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1971.
- Murâdî, Tevdîhu'l-makâsid ve'l-mesâlik bi şerh-i elfiyyeti İbn Mâlik, (Tahk. Abdurrahman Ali Süleyman), Dâru'l fikri'l arabî, Kahire 2001.
- er-Râfî'î, Mustafâ Sâdık, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Beyrut 1974.
- Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nuhât*, c. I, Daru'l-fikr, 1979.
- Tâhâ Muhsin, *el-İstişhâdü'n-naḥvî fi kitâbi şevâhidî't-tavzîḥ ve't-tashîḥ li'bn Mâlik*, MMİlr. , c. XXXV/1, 1984, ss. 231-250.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüşdü, "Recez", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIV, TDV Yay. , s. 562.
- Turan, Abdülbaki, "Elfiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XI, TDV Yay., İstanbul 1995, ss.27-28.
- _____, "İbn Mâlik et-Tâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XX, TDV Yay., ss. 169-171.
- et-Tûncî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-edeb*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2. Baskı, Beyrut 1999.
- Yanık, Nevzat H. , "İbn Mu'tî", *DİA*, c. XX, TDV Yay. , İstanbul 1999, ss. 213-214.
- ez-Zirikî, Hayruddîn, el-A'lâm, (I-VIII), 15. Baskı, Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, Beyrut 2002.